

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ОСАУЛЕНКО АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 340.0 (477): 343.82

**ЗАКОНОДАВЧІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНО-
ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ (1990–2005 рр.)**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
юридичних наук**

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий консультант

доктор юридичних наук, професор
Тихомиров Олександр Деонисович,
Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»,
професор кафедри цивільного, господарського,
адміністративного права та правоохоронної діяльності

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Головко Олександр Миколайович,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Шевченко Анатолій Євгенійович,
Університет державної фіскальної служби України,
завідувач кафедри теорії, історії права і держави та
конституційного права

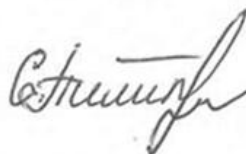
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Яцишин Михайло Михайлович,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права

Захист відбудеться «30» вересня 2020 р. о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.04 у Національній академії внутрішніх справ за адресою:
03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх
справ за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «28» серпня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.А. Пилипенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах формування соціальної, демократичної, правової держави особливої актуальності набувають питання взаємної відповідальності держави та особи. Важливе значення у процесі втілення в життя цього принципу відіграє юридична, зокрема кримінальна відповідальність. Реалізація цих завдань вимагає удосконалення інституцій правової системи в руслі гуманізації законодавства та поступової імплементації права Європейського Союзу. Одним із таких інститутів є кримінально-виконавча система нашої держави, яка за роки існування України проходить складний шлях нормативно-правового регулювання.

У сучасній Україні відбувається процес чергового реформування кримінально-виконавчої системи після передачі її в структуру Міністерства юстиції. Теперішній стан кримінально-виконавчої системи характеризується тенденцією поступового зменшення кількості осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Досить гостро стоїть проблема трудової зайнятості засуджених, їх комунально-побутового забезпечення та медичного обслуговування, а також захворюваності та смертності серед засуджених. Для розв'язання зазначених проблем важливу роль відіграє процес створення законодавчих основ кримінально-виконавчої системи, який особливо активно відбувався протягом 1990–2005 рр. і суттєво впливає на сучасне реформування вітчизняної пенітенціарної системи.

У сучасній юридичній науці спостерігається тенденція до зближення юридичних дисциплін, їх взаємовплив, а також розвиток комплексних міжгалузевих досліджень. Законодавчі основи становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України є малодослідженою проблемою як в історії держави і права України, так і в загальній теорії держави і права та в теорії кримінально-виконавчого права. Піднята проблематика носить яскраво виражений міжгалузевий характер і тому потребує фундаментального дослідження в межах історії та теорії держави і права. Аналіз чинного законодавства дає підстави дійти висновку, що терміни «кримінально-виконавча система», «пенітенціарна система», «засуджений» вживаються в значній кількості нормативно-правових актів різних галузей законодавства, що, у свою чергу, свідчить про міжгалузевий характер досліджуваної проблеми.

Процес нормативної регламентації кримінально-виконавчої системи незалежної України, заснованої на принципах верховенства права та поваги до прав і свобод людини, розпочався ухваленням Декларації про державний суверенітет України (1990 р.) та Акта проголошення незалежності України і продовжився з прийняттям Конституції України, Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів України, а також Закону «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (2005 р.), які стали фундаментальними нормативно-правовими основами здійснення подальших реформ кримінально-виконавчої системи України.

Обрані хронологічні межі (1990–2005 рр.) охоплюють період як формування нової стратегії реформування кримінально-виконавчої системи в умовах вступу України до Ради Європи та інтеграції у міжнародний правовий

простір, так і становлення та трансформації законодавчих основ її кримінально-виконавчої системи на основі адаптації вітчизняного законодавства до міжнародних та європейських стандартів.

Однією з причин виникнення проблем у реформуванні кримінально-виконавчої системи є недоліки законодавчої регламентації суспільних відносин у сфері виконання кримінальних покарань, які мали місце в правотворчій діяльності радянського періоду і, на жаль, трапляються у правотворчості сучасної України.

У зв'язку з вищезазначеними факторами активізація історико-правових наукових досліджень в контексті становлення та розвитку законодавчих основ кримінально-виконавчої системи України, внесення до них змін та доповнень, а також ефективності впровадження їх у життя є досить доречною та актуальною.

Теоретичною базою дослідження стали праці науковців у сфері теорії та історії держави і права, конституційного права, а також теорії управління, зокрема: В. Б. Авер'янова, О. М. Андрушак, О. М. Бандурки, Ю. М. Бисаги, С. В. Бобровник, С. К. Бостана, А. О. Галая, О. М. Головка, С. Д. Гусарева, І. В. Іванькова, М. С. Кельмана, М. І. Козюбри, А. М. Колодія, М. В. Костицького, С. Л. Лисенкова, В. В. Лемака, Л. А. Луць, О. П. Неалова, Ю. М. Оборотова, І. В. Оксенчука, Н. М. Оніщенко, В. Ф. Опришка, Н. М. Пархоменко, В. П. Петкова, О. В. Петришина, С. П. Погребняка, П. М. Рабіновича, Л. П. Самофалова, О. Ф. Скакун, В. М. Селіванова, С. Г. Стеценка, О. Д. Тихомирова, Л. Г. Удовики, І. Б. Усенка, В. Л. Федоренка, А. Є. Шевченка, Ю. С. Шемшученка, О. В. Шмоткіна, О. І. Ющика, Д. В. Ягунова, О. Н. Ярмиша, М. М. Яцишина та ін.

У сфері науки кримінально-виконавчого права ці питання досліджувались у працях В. А. Бадири, Є. М. Бодюла, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, Т. А. Денисової, О. М. Джузи, А. В. Кирилюка, В. В. Коваленка, О. Г. Колба, В. О. Корчинського, В. А. Львовчкіна, М. С. Пузирьова, Г. О. Радова, О. В. Романенка, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, С. Я. Фаренюка, О. О. Шкути, І. С. Яковець та інших вчених. Однак у працях зазначених авторів проблеми функціонування кримінально-виконавчої системи тісно не прив'язані до конкретного історичного періоду її розвитку.

Також вагомий внесок у досліджувану проблематику зробили і фахівці у сфері пенітенціарної педагогіки і психології О. В. Беца, В. І. Кривуша, В. С. Медведєв, В. М. Синьов, О. П. Сєвєров та ін.

Незважаючи на наукові розробки зазначених авторів, поза межами фундаментальних досліджень залишилося осмислення законодавчих основ становлення і розвитку кримінально-виконавчої системи України протягом 1990–2005 рр. та відповідна їх періодизація.

Дослідження генези кримінально-виконавчої системи нашої держави у розрізі її законодавчих основ та протягом 1990–2005 рр. сприятиме удосконаленню відповідного законодавства та практики виконання покарань, а також подальшим науковим історико-правовим дослідженням пенітенціарної системи України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дане дисертаційне дослідження виконане відповідно до Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, схваленої Законом України від 21 листопада 2002 р. № 228-IV, Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII, Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленої Указом Президента України від 8 листопада 2012 р. № 631/2012, Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р, Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 рр. (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 р., протокол № 28/1).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 26 грудня 2017 р. (протокол № 28).

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає в історико-правовому осмисленні процесу формування законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України у 1990–2005 рр., визначенні їх значення та ступеня впливу на подальше реформування вітчизняної пенітенціарної системи.

Сформульована мета зумовила постановку та вирішення таких *задач*:

- окреслити стан наукової розробки проблеми та визначити джерельну базу дослідження;
- визначити та обґрунтувати методологію дослідження законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України;
- з'ясувати конкретні історичні передумови реформування виправно-трудової системи УРСР;
- охарактеризувати концептуальні засади формування нової стратегії реформування кримінально-виконавчої системи нашої держави;
- розглянути проблеми законодавчого забезпечення реформування кримінально-виконавчої системи України протягом 1992–1993 рр.;
- простежити динаміку заходів Української держави у зв'язку зі вступом її до Ради Європи;
- осмислити історичні аспекти теоретичних положень, що покладені в основу європейської правової традиції функціонування пенітенціарної системи;
- визначити законодавчі основи розвитку кримінально-виконавчої системи, закладені Конституцією України у 1996 р.;
- з'ясувати вплив положень Кримінального кодексу України на розвиток вітчизняної кримінально-виконавчої системи у 2001–2002 рр.;
- охарактеризувати Кримінально-виконавчий кодекс України як основу розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи у 2003–2005 рр.;

- здійснити порівняльний аналіз кримінально-виконавчого законодавства України та інших держав різних правових сімей;

- розглянути роль та місце підзаконних нормативно-правових актів у конкретизації законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України;

- простежити вплив Кримінально-виконавчого кодексу на подальше реформування кримінально-виконавчої системи України протягом 2003–2005 рр.;

- осмислити передумови та прийняття Закону «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» як логічне завершення процесу становлення та розвитку законодавчих основ кримінально-виконавчої системи;

- узагальнити вітчизняний досвід формування законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи після 2005 року та окреслити перспективи їх вдосконалення в сучасній Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, в межах яких відбувався процес становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України.

Предметом дослідження є законодавчі основи становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України (1990–2005 рр.).

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації стали сучасні досягнення теорії пізнання, зокрема міждисциплінарного підходу, застосування якого дозволило виявити багатомірність об'єкта пізнання, а також з'ясувати як теоретичну, так і прикладну роль методології дослідження для осмислення історико-правової складової пенітенціарної доктрини та практики виконання покарань як складної соціальної діяльності.

Необхідність послідовного розкриття етапів становлення та розвитку законодавчих основ кримінально-виконавчої системи України зумовила використання історико-правового підходу як домінуючого.

У даному дослідженні застосовано також комплекс загальних методів пізнання, загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціальних методів, зокрема: *діалектичний* – дав можливість дослідити законодавчі основи становлення і розвитку кримінально-виконавчої системи України у динаміці, як реально існуюче явище правової дійсності, та окреслити взаємозв'язки з іншими явищами на основі діалектичних законів і категорій (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3, 3.3, 3.4); *прогностичний метод* – застосовувався для виокремлення напрямів подальшого вдосконалення кримінально-виконавчої системи України в умовах європейської інтеграції нашої країни (підрозділ 5.3); *історико-правовий* – дозволив скласти ґрунтовну та розширену характеристику законодавчої діяльності в її розвитку на кожному з етапів досліджуваного періоду новітньої історії Української держави (розділ 2 та розділ 3); *порівняльно-правовий* – був використаний для співвіднесення рівня розвитку як кримінально-виконавчого права загалом, так і окремих його інститутів у порівнянні із зарубіжними державами, які належать до різних правових сімей (підрозділ 4.2); *формально-юридичний* – дав можливість вивчити техніко-юридичну і нормативну сторони законодавчих основ кримінально-виконавчої системи і на цій підставі зробити висновок про рівень правового забезпечення

функціонування кримінально-виконавчої системи на кожному із виділених етапів (розділи 2–5). У цілому в рамках інтеграції наукового знання було використано й інші методи дослідження, пізнавальні можливості яких адекватні природі досліджуваного об'єкта (підрозділ 1.2).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в юридичній науці проведено комплексне історико-правове дослідження законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України протягом 1990–2005 рр. У межах дисертаційного дослідження обґрунтовано низку наукових концептуальних положень, узагальнень і висновків, які мають важливе значення та можуть бути враховані при оптимізації кримінально-виконавчої системи та удосконаленні її законодавчих основ:

вперше:

- на засадах історико-правового підходу здійснено аналіз та визначено періодизацію формування законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України протягом 1990–2005 рр., зокрема виокремлено: а) 1990–1995 рр. – період від проголошення Декларації про державний суверенітет і до прийняття Конституції України; б) 1996–2002 рр. – з моменту прийняття Основного Закону нашої держави й до ухвалення кодексу у сфері виконання та відбування кримінальних покарань; в) 2003–2005 рр. – період від прийняття Кримінально-виконавчого кодексу і до ухвалення Закону «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»;

- виявлено особливості законодавчих заходів Української держави у сфері виконання кримінальних покарань у зв'язку зі вступом до Ради Європи, які проявились у виведенні кримінально-виконавчої системи із підпорядкування МВС України, скасуванні смертної кари, впровадженні прогресивної системи відбування покарань у місцях позбавлення волі та збільшенні кількості видів покарань, не пов'язаних з ізоляцією засуджених;

- з використанням історико-правового методу досліджено європейську правову традицію функціонування пенітенціарної системи та визначено напрями її втілення в практику виконання кримінальних покарань в Україні шляхом реалізації принципів гуманізму, верховенства права, диференціації та індивідуалізації кожного виду кримінальних покарань, рівності засуджених перед законом, взаємної відповідальності держави і засудженого, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правомірної поведінки, участь громадськості у діяльності установ кримінально-виконавчої системи;

- в контексті правового статусу засуджених проаналізовано історичні та теоретико-правові питання впливу Конституції України на формування законодавчих основ розвитку кримінально-виконавчої системи України та визначено проблеми деталізації положень Основного Закону у вітчизняному законодавстві шляхом внесення подальших змін не тільки до кримінально-виконавчого, а й до адміністративного, житлового, трудового та інших галузей законодавства стосовно окремих прав засуджених;

- на основі аналізу стану реалізації міжнародних стандартів поводження зі в'язнями встановлено соціально-економічні та інші причини їх часткової

реалізації в законодавстві України у зв'язку з недостатньою імплементацією цих положень, обмеженим фінансовим забезпеченням, низькою громадською підтримкою, а також недостатнім набором засобів, які дозволили б більш гнучко реагувати на характер і ступінь тяжкості злочинів та небезпечність особи засудженого;

– з використанням порівняльно-правового методу здійснено аналіз змісту Кримінально-виконавчого кодексу України у порівнянні з аналогічними законодавчими актами одинадцяти сучасних держав світу та визначено як його переваги порівняно із законодавством пострадянських держав, які полягали у наявності більш гнучкої прогресивної системи виконання покарань та зведенні до мінімуму правообмежень засуджених, так й причини та випадки відставання від законодавства країн «великої сімки» в частині забезпечення соціальної адаптації засуджених осіб після звільнення та більш ефективного виконання покарань, альтернативних позбавленню волі;

удосконалено:

– позиції історико-правової науки стосовно генези засад формування законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України протягом 1990–2005 рр. з точки зору сучасної теорії держави та права, наук конституційного, кримінально-виконавчого та інших галузей права, положення яких акцентують увагу на основоположності принципів верховенства права, справедливості та взаємної відповідальності держави та особи, які поступово реалізовувалися в процесі удосконалення законодавчих основ кримінально-виконавчої системи нашої держави;

– історико-правову зумовленість розвитку вітчизняних законів та імплементації міжнародних стандартів, спрямованих на поліпшення законодавчого забезпечення функціонування кримінально-виконавчої системи з урахуванням історичного європейського досвіду та здійснюваних інтеграційних процесів;

– осмислення стану наукової розробки законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України шляхом виокремлення п'яти періодів: 1) від VII ст. до н. е. до середини XIX ст. н. е.; 2) з другої половини XIX ст. до першої половини XX ст.; 3) друга половина XX ст. і до початку розпаду СРСР; 4) наукові дослідження протягом 1990–2005 рр.; 5) з 2005 р. і по теперішній час;

– історико-правові наукові уявлення про процес розвитку національного законодавства у сфері виконання кримінальних покарань за перші п'ятнадцять років існування незалежної Української держави в умовах поетапного здійснення в Україні євроінтеграційних процесів у частині сприйняття європейської правової традиції функціонування пенітенціарної системи;

дістало подальший розвиток:

– історико-правові знання про співвідношення власного й запозиченого історичного досвіду формування та функціонування кримінально-виконавчої системи у сучасній Україні в частині виконання покарань, альтернативних позбавленню волі;

– положення про те, що процес становлення і розвитку кримінально-виконавчої системи відбувався в контексті удосконалення основних владних

інститутів держави та правової системи, що розвинуто автором шляхом дослідження Закону «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», у результаті чого було виявлено, що у 2005 р. вітчизняним законодавством було закладено вектор розвитку цієї служби та закріплено статус органів і установ виконання покарань;

- інтерпретація законодавства, що регулювало організацію та функціонування кримінально-виконавчої системи України у 1990–2005 рр. і містило нормативно-правові акти близько десяти галузей вітчизняного законодавства, яка базувалась на порівнянні історичних, соціально-економічних і політичних умов та факторів прийняття відповідних правових актів;

- удосконалення законодавчих нормативно-правових актів, які регламентували становлення та розвиток кримінально-виконавчої системи в Україні у контексті впровадження принципів гуманізму та справедливості на міжгалузевому рівні та з використанням комплексного підходу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані в результаті дослідження наукові положення, висновки, пропозиції і рекомендації сприятимуть удосконаленню історико-правових засад наукового пізнання та подальшого законодавчого забезпечення функціонування кримінально-виконавчої системи і можуть використовуватися у:

- *законотворчій та правозастосовній діяльності* – як наукові засади визначення напрямів подальшого розвитку та удосконалення законодавчих основ кримінально-виконавчої системи України та їх реалізації у сфері виконання кримінальних покарань (довідка про впровадження Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України від 15 травня 2020 р. № 2-238);

- *науково-дослідній роботі* – для подальшого розроблення історико-теоретичних проблем пенітенціарної системи України, зокрема в контексті дослідження генези кримінально-виконавчої системи нашої держави після завершення створення її законодавчих основ (акти Національної академії внутрішніх справ від 5 березня 2020 р., Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України від 27 травня 2020 р.);

- *освітньому процесі* – при викладанні таких навчальних дисциплін як: «Історія держави і права України», «Історія пенітенціарної системи», «Теорія держави та права», «Конституційне право», «Кримінально-виконавче право» (акти Національної академії внутрішніх справ від 11 березня 2020 р., Академії Державної пенітенціарної служби від 12 березня 2020 р. № 15/28-а).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно. Усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора. Окремі положення дисертації викладено у колективній монографії «Громадянське суспільство і правова держава: теоретичні моделі та досвід реалізації», в якій дисертантом одноособово підготовлений окремий розділ «Роль громадянського суспільства у забезпеченні ефективності функціонування пенітенціарної системи» (особистий внесок автора – 15 % загального обсягу колективної монографії, 2,8 друк. арк.). Наукові положення

і результати кандидатської дисертації не виносяться на захист докторської дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри теорії держави та права й міжкафедрального семінару Національної академії внутрішніх справ, а також оприлюднено на 20 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах, зокрема: «Принципи гуманізму та верховенства права як умова розвитку демократичної, соціальної, правової держави» (м. Київ, 26 грудня 2008 р.); «Філософські, методологічні й психологічні проблеми права» (м. Київ, 23 квітня 2010 р.); «Правові реформи в Україні» (м. Київ, 21 жовтня 2010 р.); «Національні інтереси та проблеми правової системи України» (м. Одеса, 12–13 березня 2011 р.); «Правова доктрина і юридична практика: досвід і перспективи розвитку» (м. Київ, 29 березня 2011 р.); «Конституція України: зміни чи нова редакція» (м. Київ, 24 червня 2011 р.); «Правові реформи в Україні» (м. Київ, 6 жовтня 2011 р.); «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 4 листоп. 2011 р.); «Конституція України: питання теорії та практики» (м. Київ, 8 червня 2012 р.); «Сучасний вимір держави і права» (м. Львів, 24–25 травня 2013 р.); «Правова доктрина та юридична практика: досвід і перспективи розвитку» (м. Київ, 25 березня 2014 р.); «Людина і закон: публічно-правовий вимір» (м. Дніпропетровськ, 7–8 листопада 2014 р.); «Актуальні питання застосування кримінально-виконавчого законодавства» (м. Київ, 18 березня 2015 р.); «Актуальні питання конституційного розвитку незалежної України» (м. Київ, 25 червня 2015 р.); «Кафедра теорії держави та права: етапи становлення та перспективи розвитку» (м. Київ, 2 червня 2016 р.); «Актуальные вопросы современной юридической науки: теория, практика, методика» (г. Могилев, 19 мая 2017 г.); «Проблеми законодавчого регулювання порядку розробки та прийняття нормативно-правових актів» (м. Київ, 2–3 листопада 2017 р.); «Urgent problems of law on the modern stage of statehood development» (с. Lublin, 20–21 october 2017); «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми дослідження» (м. Харків, 17 травня 2019 р.); «Правові реформи як елемент соціального реформування» (м. Рівне, 11–12 груд. 2019 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації відображено у 43 наукових працях, серед яких дві монографії, 21 наукова стаття (15 статей опубліковано в наукових фахових виданнях України, шість – у наукових виданнях іноземних держав), та 20 тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах та круглих столах.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, п'яти розділів, що включають 16 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (654 найменування на 61 сторінці) та двох додатків на 12 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 483 сторінки, із них основний текст дисертації – 388 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, надано відомості щодо їх упровадження та апробації, а також щодо кількості публікацій, у яких відображено основні положення дисертаційної роботи.

Розділ 1 «Історіографічні та методологічні засади дослідження законодавчих основ кримінально-виконавчої системи України» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Стан наукового розроблення законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України»* в історичному контексті розглянуто напрями та результати наукових досліджень виконання кримінальних покарань, починаючи з часів Античного світу, періодів Середньовіччя, Нового часу, а також під час перебування України у складі СРСР та в сучасний період незалежної України.

Автор аналізує основні пенітенціарні ідеї, що були закладені у працях давньогрецького мислителя Платона і в подальшому розвинені мислителями Просвітництва та буржуазного лібералізму – Ч. Беккарія, Ш. Л. Монтеск'є, Д. Говарда, І. Бенґама та інших. У дисертації підкреслено, що, починаючи із середини XIX ст., на теренах Російської імперії прогресивні ідеї зазначених мислителів та їх послідовників підтримувалися і розвивалися С. П. Мокринським, С. В. Познишевим, М. С. Таганцевим, І. Я. Фойницьким та іншими вченими.

В першому десятиріччі радянського періоду в межах ідеології того часу розробки проблем покарання та його виконання активно здійснювали вчені М. М. Гернет, М. М. Ісаєв, А. А. Піонтковський, Б. С. Утевський, Є. Г. Ширвіндт та інші. Серед українських вчених зазначеного періоду автор виділяє праці М. М. Гродзинського, О. О. Малиновського, М. М. Паше-Озерського.

Однак, від початку 30-х років минулого століття, цей процес був призупинений, але ухвалення у 1969 р. Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік, а також прийняття союзними республіками протягом 1970–1971 рр. Виправно-трудових кодексів стало поштовхом для здійснення подальших досліджень проблем виправно-трудового права та практики виконання кримінальних покарань. Так, підготовці проєкту, а в подальшому реалізації Основ сприяли, незважаючи на їх політичну заангажованість, праці таких науковців як Л. В. Багрій-Шахматов, О. І. Зубков, М. П. Мелентьев, О. С. Міхлін, О. Є. Наташев, Й. С. Ной, В. І. Пінчук, П. Г. Пономарьов, А. Л. Ременсон, В. І. Селіверстов, М. О. Стручков, І. В. Шмаров та ін.

Проте автором підкреслюється, що в період з 1970 по 1990 рр. з питань виконання покарань українськими вченими не було підготовлено жодної монографії та докторської дисертації, а кількість кандидатських була

невеликою, причому більшість із них базувалась на положеннях загальносоюзного законодавства.

Втім уже протягом 1990–2005 рр. було захищено близько 20-ти кандидатських та декілька докторських дисертацій, але тільки половина з них стосувалась удосконалення власне законодавчих основ кримінально-виконавчої системи України. Зокрема розв'язанню цих проблем було присвячено праці О. В. Беци, І. Г. Богатирьова, В. О. Корчинського, В. С. Медведєва, В. П. Петкова, Г. О. Радова, В. І. Рудника, О. П. Сєєрова, В. М. Синьова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, С. Я. Фаренюка, Т. А. Шулежко та ін.

На думку автора, активізації подальших наукових досліджень у сфері виконання покарань сприяло прийняття у 2003 р. Кримінально-виконавчого кодексу України, а у 2005 р. – Закону «Про Державну кримінально-виконавчу службу України». Після 2005 р. і до теперішнього часу спостерігається актуалізація здійснення наукових, зокрема дисертаційних, досліджень. Серед них варто виділити наукові праці Є. Ю. Бараша, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, Є. М. Бодюла, Т. А. Денисової, В. А. Кирилюк, В. В. Коваленка, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, М. С. Пузирьова, О. О. Шкути, І. С. Яковець, Д. В. Ягунова, М. М. Яцишина та інших, в кожній з яких сформульовано пропозиції щодо удосконалення законодавства у сфері виконання покарань на основі принципів гуманізму, верховенства права, законності та справедливості.

На підставі аналізу виділених п'яти історичних періодів осмислення законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи зроблено висновок про поступове збільшення (з урахуванням зарубіжного досвіду) в Україні наукових досліджень у сфері виконання та відбування кримінальних покарань.

У підрозділі 1.2 *«Методологія історико-правового дослідження законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України»* зазначено, що комплексний характер проблем, які знаходяться на перетині теорії держави та права, історії держави та права, історії пенітенціарної системи та кримінально-виконавчого права, зумовив загальні засади та методологічні принципи і підходи дослідження. Так, у процесі наукового пошуку використані онтологічний, гносеологічний та аксіологічний філософські підходи до розгляду предмета дослідження. Соціологічними засадами стали концепції постіндустріального, громадянського суспільства, соціальної і правової держави та її правових інститутів.

Наголошено, що основними методологічними принципами дослідження стали принципи об'єктивності, наступності, історизму, єдності історичного і логічного та неупередженості, а історико-правовий підхід був використаний як домінуючий.

Власне методами дослідження законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України протягом 1990–2005 рр. стали загальні методи пізнання, загальнонаукові, конкретно-наукові та спеціальні методи, які дозволили розкрити передумови реформування кримінально-виконавчої системи України і визначити закономірності

становлення та розвитку її законодавчих основ у визначений період.

На основі осмислення методології історико-правового дослідження законодавчих основ становлення та розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи виявлено тенденцію до необхідності поглиблення міждисциплінарних наукових досліджень для отримання об'єктивних результатів. Це дозволило встановити об'єктивні наслідки створення законодавчих основ кримінально-виконавчої системи України.

У підрозділі 1.3 *«Нормативно-правове забезпечення організації та функціонування виправно-трудової системи УРСР (70–80-ті роки XX ст.)»* досліджено виправно-трудове законодавство УРСР періоду з 1970 до 1990 р.

Автор зазначає, що Основи виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік (1969 р.) та Виправно-трудовий кодекс УРСР (1970 р.) регламентували виконання покарань у виді позбавлення волі, заслання, вислання, а також виправні роботи без позбавлення волі. Виконання ж інших видів покарань, які не були пов'язані із заходами виправно-трудового впливу, регулювалося виключно відомчими нормативно-правовими актами. Цю законодавчу прогалину було ліквідовано лише 7 грудня 1984 р. шляхом прийняття відповідного закону, який регламентував виконання таких видів покарань, як: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; штраф; громадська догана; конфіскація майна; позбавлення військового або спеціального звання та позбавлення батьківських прав.

Законодавча регламентація виконання зазначених видів покарань не сприяла гуманізації виконання покарань у місцях позбавлення волі, де продовжували мати місце суттєві правообмеження, пов'язані з нормами житлової площі (ст. 74 ВТК), листуванням (ст. 43 ВТК), побаченнями (ст. 39 ВТК), отриманням посилок чи передач (ст. 41 ВТК). Двох останніх прав, згідно зі ст. 67 ВТК за порушення вимог режиму відбування покарання, засуджені могли бути позбавлені. Більше 30 % засуджених не мали права на умовно-дострокове звільнення і лише близько 10 % осіб на практиці могли використати своє право.

Встановлено, що в УРСР пріоритет у функціонуванні виправно-трудових установ віддавався переважно виконанню виробничих планів, які розглядались як головний критерій оцінки їх діяльності. Виправленню та вихованню засуджених при цьому відводилась другорядна роль. На кінцевий результат діяльності виправно-трудових установ негативно впливав також і факт недостатньої кількості кваліфікованих кадрів виправно-трудової системи та слабкий їх соціальний захист. У зв'язку з цим реальний стан та діяльність зазначених установ піддавались різкій критиці з боку міжнародних правозахисних організацій, зарубіжних вчених та світової громадськості загалом.

Таким чином, на підставі аналізу нормативно-правового забезпечення виправно-трудової системи УРСР автор робить висновок про нормативно-правову обумовленість жорсткості умов відбування покарань. Протягом 1985–1990 рр. у період так званої перебудови робились незначні безсистемні і часто суперечливі кроки з реформування як виправно-трудової системи СРСР у

цілому, так і окремих союзних республік. Наголошено, що такі непослідовні кроки сприяли ще більшому ускладненню ситуації в місцях позбавлення волі.

Розділ 2 «Історико-правові витoki становлення законодавчих основ кримінально-виконавчої системи України (1990–1995 рр.)» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Основні напрями формування нової стратегії реформування кримінально-виконавчої системи України (1990–1991 рр.)»* встановлено, що еволюція законодавчого регулювання функціонування кримінально-виконавчої системи України розпочалась одночасно з процесом поступової трансформації виправно-трудоної системи в кримінально-виконавчу і створення її законодавчих основ. Саме в цей період формувались основні напрями і політико-правовий зміст стратегії створення законодавчих основ реформування кримінально-виконавчої системи, які були визначені в Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р.

Водночас у дисертації підкреслено, що саме у 1990–1991 роках стали особливо проявлятися кризові явища в українському суспільстві, які були пов'язані зі зростанням злочинності, а також з різким розпадом господарських зв'язків, які склалися протягом десятиріч, здійснювався поступовий перехід до ринкових відносин. Зазначені фактори здійснювали негативний вплив і на ефективність функціонування правоохоронних органів, зокрема органів і установ виконання покарань. Незважаючи на існуючі труднощі, в цей період було започатковано формування нових підходів до стратегії реформування кримінально-виконавчої системи, поступового приведення умов відбування покарань до рекомендацій міжнародних стандартів шляхом гуманізації виконання покарань, покращення матеріально-технічного забезпечення та комунально-побутових умов відбування засудженими покарань.

З цією метою протягом першої половини 1991 р. було видано три закони, якими було внесено відчутні зміни до чинного законодавства стосовно функціонування виправно-трудоної системи. Завдяки змінам, внесеним до ст. 39 ВТК України, кількість короткострокових і тривалих побачень засуджених до позбавлення волі з родичами чи іншими особами суттєво збільшилась і стала однаковою для всіх видів режимів колоній та становила 12 короткострокових і 4 тривалих побачень.

Одночасно було внесено зміни до ст. 41 ВТК України, яка регламентувала засудженим до позбавлення волі кількість посилок або передач. Якщо до січня 1991 р. засуджені отримували право на одержання посилок чи передач після відбуття ними половини строку покарання (що особливо болісно обмежувало статус осіб, яким були винесені тривалі терміни покарання), то завдяки внесеним змінам обмеження терміну були зняті та було збільшено вагу посилок чи передач. Крім того, завдяки змінам, внесеним до ст. 43 ВТК України, засуджені до позбавлення волі отримали право відправляти листи без обмежень.

Позитивно оцінюючи вищеперелічені зміни, автор наголошує, що вони мали переважно частковий характер. Стратегічним документом того часу стала Постанова Кабінету Міністрів УРСР «Про Основні напрями реформи

кримінально-виконавчої системи в Українській РСР» від 11 липня 1991 р. № 88. Реформуванням передбачалося охопити основні напрями функціонування кримінально-виконавчої системи, які були викладені в 11-ти розділах зазначеної постанови.

Серед напрямів реформування кримінально-виконавчої системи звернуто особливу увагу на удосконалення відповідної управлінської діяльності та кадрового забезпечення, поступове покращення умов виконання покарань, комунально-побутового, медичного забезпечення різних категорій засуджених, виховної роботи з ними, поетапний перехід підприємств виправних установ до умов ринкової економіки, покращення умов для соціальної адаптації, а також удосконалення нормативно-правового регулювання.

Підсумовано, що після прийняття 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України на підставі окремих розділів Декларації про державний суверенітет України змінено положення багатьох базових законів, за допомогою яких були закладені правові основи функціонування вітчизняної правової системи, значна частина яких прямо чи опосередковано мала відношення до законодавчих основ становлення кримінально-виконавчої системи, реформування якої продовжилось у наступні роки.

У підрозділі 2.2. *«Законодавче забезпечення реформування кримінально-виконавчої системи в перші роки існування України як незалежної держави (1992–1993 рр.)»* зазначено, що протягом перших років незалежної Української держави продовжувалась активна робота з подальшого реформування як правоохоронних органів в цілому, так і кримінально-виконавчої системи зокрема.

Встановлено, що на початок 1992 р. у 122 виправних та виховних колоніях, 26 слідчих ізоляторах і трьох тюрмах, а також у 22 лікувально-трудових профілакторіях держави утримувалось понад 146 тисяч осіб. В 56 спецкомендатурах перебувало на обліку більше 7 тисяч осіб і близько 27 тисяч осіб – в майже 700 інспекціях виправних робіт. Недосконалість чинного на той час законодавства у сфері виконання покарань, а також переповненість виправних установ і слідчих ізоляторів ускладнювали процес вирішення проблеми наближення умов відбування покарань до рекомендацій міжнародних стандартів.

Основою для зміцнення законності та здійснення заходів у напрямках гуманізації виконання покарань, а також посилення громадського контролю стали прийняті протягом 1992 р. такі закони: «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Службу безпеки України», «Про Конституційний Суд України», «Про об'єднання громадян», «Про надзвичайний стан», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про статус суддів», «Про адвокатуру».

Суттєвими кроками з подальшої гуманізації кримінального та кримінально-виконавчого законодавства нашої держави стало прийняття 6 березня 1992 р. Закону України «Про скасування покарань у вигляді заслання і вислання», а також внесення змін до Кримінального кодексу України, які пом'якшували санкції за окремі види злочинів.

Свідченням подальшої гуманізації виконання покарань став Закон України від 4 травня 1993 р. «Про зміну статті 25 Кримінального кодексу України», завдяки якому було розширено перелік злочинів, за які особам, що вперше засуджені до позбавлення волі на термін не більше п'яти років і не є тяжкими, призначається відбування покарання в колоніях-поселеннях. Прийняття зазначеного закону в значній мірі змусило керівництво кримінально-виконавчої системи збільшувати кількість колоній-поселень. Враховуючи зазначене, Верховна Рада України 6 травня 1993 р. прийняла Постанову «Про тимчасові дільниці-поселення при виправно-трудових колоніях». Водночас, враховуючи суттєве переповнення слідчих ізоляторів, в цей же день було також прийнято Постанову «Про тимчасові слідчі ізолятори на територіях виправно-трудових колоній».

Суттєве ускладнення криміногенної ситуації в державі зумовило прийняття 25 червня 1993 р. Верховною Радою України постанови, якою було затверджено комплексну Державну програму боротьби із злочинністю, яка визначила державну цілісну доктрину боротьби із злочинністю шляхом поєднання системи заходів, зокрема й кримінально-виконавчого характеру.

Саме на підставі зазначеної постанови 30 червня 1993 р. були прийняті Закони України «Про попереднє ув'язнення» та «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Перший із них не тільки на законодавчому рівні визначив сутність попереднього ув'язнення, але і суттєво розширив права осіб, взятих під варту (ст. 9), що у значній мірі відображало рекомендації міжнародних стандартів.

Зроблено висновок, що в період 1992–1993 рр. законодавче забезпечення реформування кримінально-виконавчої системи було зорієнтовано на зміцнення законності, гуманізацію покарань та поступове приведення умов тримання засуджених у відповідність з міжнародними стандартами.

У підрозділі 2.3 «Підготовчі заходи Української держави щодо вступу до Ради Європи та відповідної трансформації законодавчих основ кримінально-виконавчої системи (1994–1995 рр.)» досліджено заходи нормативно-правового та організаційного характеру, що стали передумовою вступу нашої країни до Ради Європи.

З метою вивчення зарубіжного пенітенціарного досвіду, налагодження контактів з громадськими і релігійними організаціями та засобами масової інформації, а також наукового забезпечення реформування кримінально-виконавчої системи стали активно проводитись науково-практичні конференції, засідання круглих столів за участю провідних вчених-юристів, управлінців, педагогів та психологів як України, так і зарубіжних країн.

Зазначені заходи, а також прийнятий 23 липня 1994 р. Закон України «Про внесення змін і доповнень до законодавчих актів України щодо врегулювання деяких питань, пов'язаних з умовами відбування покарання засудженими» були спрямовані на подальшу гуманізацію процесу виконання покарань і дозволили зменшити кількість правообмежень стосовно засуджених у місцях позбавлення волі. Водночас наголошено, що прийнятий 1 грудня 1994 р. Закон України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з

місць позбавлення волі» став законодавчим закріпленням заходів Української держави стосовно профілактики злочинів та інших правопорушень серед осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

Відповідно до конвенції ООН про права дитини Українська держава мала вжити необхідні законодавчі та соціальні заходи з метою захисту дітей від різних форм порушення їх прав. Саме тому 24 січня 1995 р. був прийнятий Закон України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», який не тільки визначив правовий статус цих установ, але і передбачив заходи з контролю і нагляду за їх діяльністю, фінансового та кадрового забезпечення.

Підсумовано, що в період з 1994 по 1995 рр. в умовах поступового переходу до ринкових відносин відбувалась трансформація виправно-трудова системи у кримінально-виконавчу, а прийняття 31 жовтня 1995 р. Закону України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи» стало завершальним підготовчим заходом нашої держави щодо вступу до цієї організації і дало можливість продовжувати реформування кримінально-виконавчої системи у руслі європейської пенітенціарної традиції та виконання взятих зобов'язань.

Розділ 3 «Європейський вимір розвитку законодавчих основ кримінально-виконавчої системи України (1996–2002 рр.)» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Європейська правова традиція функціонування пенітенціарної системи» наголошено, що успішне реформування вітчизняної кримінально-виконавчої системи в значній мірі залежить від використання світового та європейського досвіду, зокрема ефективного використання в процесі реформування європейської пенітенціарної традиції, яка формувалася, починаючи з Античного світу, здобула свій подальший розвиток за доби Відродження, Просвітництва, а потім – і в час ідей буржуазного лібералізму.

Підкреслено, що саме під час розвитку буржуазного лібералізму стали проводитися різноманітні експерименти з метою напрацювання найбільш ефективної системи ув'язнення, у результаті яких з'явилися нові моделі тюремного ув'язнення – англійська, ірландська та бельгійська, що пізніше були визнані прогресивними системами відбування покарання і були спрямовані на стимулювання зміни поведінки засуджених на кращу шляхом реального надання їм додаткових пільг за сумлінне виконання встановлених вимог та їх негайну відміну у разі протилежних результатів.

Констатовано, що прогресивні системи відбування покарання стали поступово, з різними варіаціями, впроваджуватись у пенітенціарну практику більшості західноєвропейських країн. Підкреслено, що починаючи із середини XIX ст., стало активно розвиватись міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері, метою якого стало налагодження обміну позитивним досвідом і вироблення найбільш дієвих і ефективних пенітенціарних правил. У результаті такого співробітництва після Другої Світової війни були прийняті під егідою ООН Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (1955 р.), а потім під егідою Ради Європи – Європейські пенітенціарні правила

(1987 р.); виконання окремих рекомендацій останніх стало однією із умов вступу нашої держави до Ради Європи.

У зв'язку з цим Українська держава в основу функціонування кримінально-виконавчої системи поклала принципи гуманізму, верховенства права, диференціації та індивідуалізації кожного виду кримінальних покарань, рівності засуджених перед законом, взаємної відповідальності держави і засудженого, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правомірної поведінки, участь громадськості у діяльності установ кримінально-виконавчої системи. Водночас було впроваджено у практику загальновизнану європейською спільнотою прогресивну систему відбування покарання.

Підсумовано, що європейська пенітенціарна традиція та її прогресивні принципи знайшли своє втілення в законодавстві України і суттєво вплинули на процес подальшого реформування вітчизняної кримінально-виконавчої системи.

У підрозділі 3.2 *«Теоретико-правові питання впливу Конституції України на формування законодавчих основ кримінально-виконавчої системи»* підкреслено, що після вступу в листопаді 1995 р. України до Ради Європи перед нашою державою постало завдання з виконання низки зобов'язань, в тому числі й у напрямі подальшого реформування національної правової системи, включаючи її складову – кримінально-виконавчу систему і приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами з прав людини та вимогами цієї авторитетної європейської організації. Першим і найбільш важливим кроком у цьому напрямі стало прийняття 28 червня 1996 р. Конституції нашої держави.

Досліджуючи вплив Конституції України на формування законодавчих основ кримінально-виконавчої системи нашої держави, автором доведено, що з урахуванням мети дослідження відправними є конституційні статті, в яких містяться норми, що тісно пов'язані зі сферою кримінальної юстиції. Такими статтями стали ст. 29, ст. 62, ст. 63, ст. 92 та ст. 124 Конституції України. Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 29 Конституції України, ніхто не може бути заарештованим або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Згідно з ч. 1 ст. 62, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Водночас у ч. 3 ст. 63 зафіксовано, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Виходячи зі змісту вищезазначеної норми, завданням кримінально-виконавчого законодавства є встановлення і забезпечення таких обмежень, які б найбільш ефективно впливали на особистість засудженого та створювали необхідні умови для його виправлення і ресоціалізації. Водночас потребували приведення у відповідність з нормами Конституції України забезпечення права засуджених на життя, освіту, житло, працю та відпочинок, а також активне їх виборче право.

Акцентовано увагу на тому, що, згідно з п. 14 ст. 92 Конституції України, виключно законами України визначається функціонування органів і установ виконання покарань, що вимагало прийняття окремого закону, оскільки ці питання раніше регулювались переважно підзаконними актами.

Доведено, що з метою реалізації норм Конституції України нашій державі протягом наступних років необхідно було здійснити низку правотворчих заходів у сфері функціонування кримінально-виконавчої системи з таких напрямів: 1) скасування смертної кари; 2) конкретизації права засуджених на свободу совісті; 3) забезпечення реалізації засудженими їх активного виборчого права; 4) приведення у відповідність з Конституцією та чинним трудовим законодавством забезпечення права засуджених на працю та відпочинок; 5) скасування в житловому законодавстві обмеження права засуджених та арештованих на житло; 6) забезпечення в повному обсязі засудженим права на освіту.

У результаті автором наголошено, що Конституція України в контексті законодавчих основ кримінально-виконавчої системи стала юридичним підґрунтям для подальшого розвитку нормативно-правового регулювання у сфері кримінальної юстиції, заклала основи правового статусу засуджених, а також органів та установ виконання покарань.

У підрозділі 3.3 *«Заходи Української держави з виконання своїх зобов'язань щодо реформування кримінально-виконавчої системи після вступу до Ради Європи (1996–1999 рр.)»* автором наголошено, що протягом зазначеного періоду здійснювались активні заходи з виконання державою не тільки своїх зобов'язань, але і реалізації норм Конституції України. В цей період було прийнято близько 20-ти законів, 5 постанов Верховної Ради України, 19 указів Президента і близько 30-ти постанов Кабінету Міністрів, які прямо чи опосередковано були спрямовані на виконання зобов'язань у пенітенціарній сфері, взятих Україною під час вступу до Ради Європи.

Серед цих нормативно-правових актів автор виділяє та аналізує: Закон України від 1 жовтня 1996 р. «Про застосування амністії в Україні»; Указ Президента України від 17 вересня 1996 р. «Про Комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки»; Постанову Кабінету Міністрів України від 2 грудня 1996 р. «Про невідкладні заходи щодо залучення до праці осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі»; Закон України від 23 грудня 1997 р. «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», а також низку законів щодо ратифікації міжнародних конвенцій в сфері кримінальної юстиції.

Підкреслюючи важливість зазначених нормативно-правових актів, звернуто увагу на складність умов, в яких здійснювались заходи з виконання зобов'язань з реформування кримінально-виконавчої системи. Зокрема, протягом лише 1996 р. кількість осіб в установах кримінально-виконавчої системи зросла на 11,7 тис., а за п'ять останніх років – на 90,9 тис. осіб. Постійно погіршувався криміногенний склад спецконтингенту. У колоніях і слідчих ізоляторах концентрувалися лідери і учасники організованих злочинних формувань, які відзначалися жорстокістю, агресивністю, активним

протистоянням адміністрації. Кожен десятий засуджений відбував покарання за вбивство, майже кожний п'ятий – за розбій, грабіж та тяжкі тілесні ушкодження, 4,7 % – за згвалтування. Функціонування кримінально-виконавчої системи ускладнювалось також щорічним її недофінансуванням в середньому на 10 %.

Серед заходів з виконання зобов'язань після вступу України до Ради Європи, які випливали із законодавчих основ кримінально-виконавчої системи, особливу увагу звернуто на наступні: 1) розробку проєктів нормативно-правових актів відносно приведення законодавства у відповідність з конвенціями Ради Європи (передбачено Указом Президента України «Про Комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки»); 2) оптимізацію залучення до праці осіб, засуджених до позбавлення волі з метою наближення умов їх тримання до європейських стандартів (передбачено Постановою Кабінету Міністрів України «Про невідкладні заходи щодо залучення до праці осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі»); 3) здійснення парламентського контролю за додержанням прав і свобод засуджених (передбачено Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»).

Встановлено, що з метою подолання труднощів у реалізації заходів з виконання зобов'язань щодо реформування кримінально-виконавчої системи після вступу до Ради Європи, остання прагнула надати Україні методичну допомогу в розв'язанні існуючих проблем. Зокрема, за погодженням з урядом України було прийнято рішення про підготовку Програми співробітництва з метою надання консультативних послуг та забезпечення керівних принципів у справі приведення в'язничної системи нашої держави у більшу відповідність до західноєвропейських стандартів.

На підставі аналізу виконання Україною своїх зобов'язань після вступу до Ради Європи зроблено висновок, що найбільш радикальною зміною, яка в подальшому суттєво вплинула на реформування вітчизняної кримінально-виконавчої системи, стало утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань з подальшим виведенням його зі складу МВС відповідно до Указу Президента України від 22 квітня 1998 р. №344/98.

У підрозділі 3.4 «Розвиток кримінально-виконавчої системи після ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прийняття Кримінального кодексу України (2000–2002 рр.)» проаналізовано подальші зміни до законодавства стосовно засуджених, скасування смертної кари, а також вплив Кримінального кодексу на розвиток вітчизняної кримінально-виконавчої системи.

З метою подальшої демократизації та гуманізації функціонування кримінально-виконавчої системи 11 січня 2001 р. було внесено зміни до ВТК України, які значно поліпшили умови тримання засуджених на суворому режимі тюремного ув'язнення. Водночас цим законом також були внесені доповнення до ст. 59 ВТК України, що передбачили створення у виправних установах середніх шкіл, які у зв'язку з вкрай складною фінансово-економічною ситуацією ще у 1994 р. були закриті. Ця норма стала

відображенням гарантованого Конституцією України права кожного громадянина на доступність та безоплатність повної загальної середньої освіти.

Звернуто увагу на той факт, що Закон України «Про внесення змін до статті 71 Житлового кодексу Української РСР» від 2 березня 2000 р. суттєво вплинув на правовий статус осіб, взятих під варту чи засуджених до позбавлення волі та спростив реалізацію проблеми трудового і побутового влаштування та соціальної адаптації відповідних осіб.

Наголошено на тому, що відповідно до Закону України «Про загальну структуру і чисельність кримінально-виконавчої системи України» від 2 березня 2000 р., загальна чисельність персоналу, який забезпечував діяльність виправно-трудових установ, слідчих ізоляторів і лікувально-трудових профілакторіїв, була визначена у розмірі 33% від кількості осіб, які в них утримуються.

Зазначено, що визнання Конституційним Судом України неконституційними положення норм Кримінального кодексу України, які передбачали як покарання смертну кару, зумовило прийняття Закону України «Про ратифікацію Протоколу №6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари». Таким чином, 22 лютого 2000 р. було здійснено повну ратифікацію зазначеної Конвенції, законодавчо закріплено скасування смертної кари та уведено новий вид покарання – довічне позбавлення волі.

Для органів кримінальної юстиції важливою подією стало прийняття 5 квітня 2001 р. нового Кримінального кодексу України, який характеризувався загальною гуманістичною спрямованістю та декриміналізацією значної кількості діянь, що зумовило перегляд вироків відносно більш як 22 тис. осіб. Важливу роль у цьому процесі відіграли адміністрації установ кримінально-виконавчої системи, які готували до суду відповідні подання.

Констатовано, що новий КК України не встановлював обов'язку суду визначати вид кримінально-виконавчої установи, в якій повинні були відбувати покарання особи, засуджені до позбавлення волі. Це відкрило нові можливості як для законодавчих основ розвитку кримінально-виконавчої системи, так і для органів та установ виконання покарань та в повній мірі відповідало рекомендаціям експертів Ради Європи.

У зв'язку із введенням нових видів кримінального покарання, таких як громадські роботи, арешт та обмеження волі, Виправно-трудовий кодекс було доповнено трьома розділами та окремою главою, в яких визначалися порядок і умови виконання та відбування засудженими нових видів кримінальних покарань.

Підсумовано, що прийняття нового КК України не тільки сприяло внесенню змін до чинного на той момент ВТК у зв'язку з введенням нових видів покарань, але й дозволило здійснювати цілеспрямовану роботу з підготовки проєкту КВК України.

Розділ 4 «Доктринальні засади та компаративістський аналіз Кримінально-виконавчого кодексу України (2003 р.)» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 4.1 «Кримінально-виконавча доктрина та Кримінально-виконавчий кодекс України як основи розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи» зазначено, що розробка варіантів нового КВК України супроводжувалась глибокими теоретичними дослідженнями, до роботи над якими, крім відомих учених-пенітенціаристів, були залучені практичні працівники суду, правоохоронних органів і перш за все кримінально-виконавчої системи, а також представники правозахисних організацій.

При підготовці проєкту КВК України робоча група враховувала як виправну, так і кримінально-виконавчу парадигми виконання покарань, які були напрацьовані правовою доктриною. Перша визначала основним завданням в процесі виконання покарань – виправлення та ресоціалізацію засуджених, а друга – реалізацію покарання шляхом застосування правообмежень. Встановлено, що перевага надавалась саме першій парадигмі, як такій, що в більшій мірі відповідала рекомендаціям міжнародних стандартів поведінки з ув'язненими та була більш поширеною у зарубіжних країнах.

Прийнятий 11 липня 2003 року КВК України містив у собі цілу низку новацій, які, з урахуванням надбань вітчизняної правової доктрини, а також власного бачення, було розподілено автором на дві групи: 1) новели, які розкривали загальну характеристику та спрямованість КВК України; 2) новації стосовно особливостей правового регулювання покарань у виді позбавлення волі.

Серед першої групи новацій звернуто особливу увагу на: загальну гуманістичну спрямованість кодексу; закріплення мети, завдань та принципів кримінально-виконавчого законодавства; відмову від терміна «перевиховання засуджених» та заміну його на термін «ресоціалізація засуджених» та нормативне закріплення визначення другого поняття; регламентацію новим кодексом усіх видів покарань на рівні кодифікованого закону; детальну регламентацію правового статусу засуджених із наданням пріоритету саме правам засуджених над їх обов'язками; детальну регламентацію громадського впливу на виконання та відбування кримінальних покарань; нову класифікацію органів і установ виконання покарань тощо.

З-поміж другої групи новацій звернуто особливу увагу на наступні: закріплення в розділі III КВК значної кількості елементів прогресивної системи виконання та відбування покарань; визначення виду колонії, в якій засуджені до позбавлення волі мали відбувати покарання стало здійснюватись вже не судом, а Державним департаментом з питань виконання покарань; законодавче визначення режиму відбування покарання; більш детальна регламентація підстав застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї; лібералізація умов праці засуджених та їх соціального захисту; розширення форм організації виховного впливу на засуджених; закріплення за засудженими права на свободу совісті; законодавча регламентація навчання засуджених у відповідності до Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту»; гуманізація видів стягнень, які стали застосовуватись до засуджених тощо.

Підсумовано, що доктринальні засади виконання покарань відіграли

важливу роль у процесі підготовки КВК України шляхом окреслення основних напрямів розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи. Переважно виправна парадигма була взята за основу і була втілена у положеннях КВК України, який на законодавчому рівні заклав основи розвитку кримінально-виконавчої системи у напрямі виправлення і ресоціалізації засуджених як основної мети кримінально-виконавчого законодавства.

У підрозділі 4.2 «Компаративістський аналіз змісту Кримінально-виконавчого кодексу України» констатовано, що до 2003 року порівняльні дослідження у сфері виконання кримінальних покарань не набули особливої популярності серед вітчизняних науковців у сфері права. У зв'язку з цим автором здійснено порівняльно-правовий аналіз вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства в першу чергу з пострадянськими державами, постсоціалістичною Польщею, а також пенітенціарним законодавством країн романо-германської правової сім'ї (Італія, Франція, ФРН), англо-американської правової сім'ї (Велика Британія, Канада, США) та сім'ї змішаного типу права (Японія).

Доведено, що спільним для всіх досліджуваних країн є те, що в основі формування національного пенітенціарного законодавства лежать загальновизнані принципи міжнародного права, національні конституції, а також міжнародні стандарти поводження з ув'язненими.

Зазначено, що спільне радянське минуле в значній мірі відобразилось на кримінально-виконавчому законодавстві усіх пострадянських держав, оскільки структура Кримінально-виконавчих кодексів України, Республіки Білорусь та Російської Федерації є досить близькою до раніше чинних виправно-трудових кодексів союзних республік. Водночас в Республіці Молдова назва, структура, предмет правового регулювання та термінологія відповідного кодексу мають певні особливості.

Загальним для законодавства у сфері виконання покарань досліджених пострадянських країн є закладені в ньому основні принципи, мета та завдання, види покарань та система органів та установ, які їх виконують, а також спроба практичного запровадження (крім Республіки Білорусь) прогресивної системи виконання покарань.

Доведено, що кримінально-виконавче законодавство України порівняно з аналогічним законодавством інших досліджуваних пострадянських держав є більш гуманним і гнучким стосовно порядку визначення виду виправної колонії, реальної здатності прогресивної системи виконання покарань сприяти виправленню та ресоціалізації засуджених та подальшій їх соціальній адаптації після звільнення, а система і види дисциплінарних стягнень по відношенню до засуджених в більшій мірі відповідають рекомендаціям міжнародних стандартів.

Обґрунтовано важливість використання позитивного пенітенціарного досвіду постсоціалістичної Польщі, оскільки саме ця країна найбільш близько ментально пов'язана з Україною та значно раніше розпочала реформування національної пенітенціарної системи і стала членом Ради Європи, а також Європейського Союзу. Особливої уваги заслуговує досвід цієї країни щодо

практики виконання покарань у виді обмеження волі, залучення громадськості до виправлення засуджених та створення фондів для допомоги засудженим після звільнення.

Встановлено, що досвід пенітенціарного законодавства досліджуваних західноєвропейських та північноамериканських країн, а також Японії може слугувати для України орієнтиром майбутнього розвитку кримінально-виконавчої системи. Це пов'язано з тим, що зміст пенітенціарного законодавства цих країн з окремих позицій є навіть більш прогресивним, ніж окремі рекомендаційні норми міжнародних стандартів. Зокрема, звернуто особливу увагу на виконання покарань, альтернативних позбавленню волі та ефективність соціальної адаптації осіб після звільнення.

На підставі компаративістського аналізу змісту Кримінально-виконавчого кодексу України зроблено висновок, що подальше удосконалення законодавчих основ розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи повинно здійснюватись з урахуванням накопиченого досвіду пострадянських і постсоціалістичних країн, а також найбільш прогресивних країн світу, серед яких особливе місце повинен зайняти пенітенціарний досвід країн «великої сімки».

У підрозділі 4.3 *«Конкретизація положень Кримінально-виконавчого кодексу та інших законів України в підзаконних нормативно-правових актах»* встановлено, що при розробці проєкту КВК України було здійснено спробу максимально розширити обсяг сфери його законодавчого регулювання та зменшити необхідність деталізації відповідних положень у підзаконних нормативно-правових актах. Водночас реалії практики виконання покарань, а також існуючий загальносвітовий і європейський досвід зумовили доцільність використання й відомчого правового регулювання.

Встановлено, що прийнятий 11 липня 2003 р. КВК України містив два напрями конкретизації своїх положень: 1) пряме закріплення відомчого регулювання виконання та відбування покарань у виді обмеження (три статті) та позбавлення (24 статті) волі; 2) конкретизація положень, які були закріплені на рівні нормативно-правового акта вищої юридичної сили, яка мала здійснюватись Державним департаментом з питань виконання покарань як центральним органом виконавчої влади. Таким чином, КВК України залишив простір і для правового регулювання на рівні підзаконних нормативно-правових актів відповідних центральних органів виконавчої влади.

Характеристику підзаконних нормативно-правових актів, в яких було конкретизовано положення кодифікованого акта, було здійснено у двох напрямках: 1) залежно від суб'єктів (органу чи декількох органів) видання підзаконних актів у сфері виконання і відбування покарань; 2) залежно від обсягу та сфери правового регулювання виконання і відбування покарань.

Серед нормативно-правових актів залежно від суб'єктів видання уваги заслуговують нормативно-правові акти: Державного департаменту з питань виконання покарань, а до його створення – МВС України; видані Державним департаментом з питань виконання покарань спільно з іншими правоохоронними органами, діяльність яких знаходиться у сфері кримінальної

юстиції; видані Державним департаментом з питань виконання покарань спільно із міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади.

Зазначено, що відомчі підзаконні нормативно-правові акти використовувались для оперативного реагування на зміни, які відбувались у законодавстві у сфері кримінальної юстиції. Зокрема у зв'язку з введенням Кримінальним кодексом нових видів кримінальних покарань були видані накази Державного департаменту з питань виконання покарань № 158 від 31 серпня 2001 р. та № 165 від 4 вересня 2001 р., які затверджували інструкції про виконання покарань у виді арешту та обмеження волі відповідно.

З метою конкретизації Законів України «Про звернення громадян» та «Про попереднє ув'язнення» 4 травня 2002 р. було видано наказ Державного департаменту з питань виконання покарань № 111 «Про затвердження Інструкції про порядок розгляду звернень громадян, їх особистого прийому в органах і установах виконання покарань». Цей наказ конкретизував вищезазначені питання стосовно засуджених до окремих видів кримінальних покарань, а також осіб, які тримались у слідчих ізоляторах.

Важливу роль у конкретизації ст.ст. 152–166 КВК України відіграв спільний наказ МВС України та Державного департаменту з питань виконання покарань № 1303/203 від 4 листопада 2003 р. «Про затвердження Інструкції про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі», а також спільний наказ Державного департаменту з питань виконання покарань, МВС України, Міністерства праці та соціальної політики України від 12 грудня 2003 р. № 250/1562/342 «Про порядок взаємодії органів і установ виконання покарань, територіальних органів внутрішніх справ та центрів зайнятості населення щодо надання особам, які звільнені від відбування покарання, допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні, соціальній адаптації».

У системі правового регулювання виконання та відбування покарань у виді позбавлення волі значну роль протягом існування спочатку виправно-трудової, а потім кримінально-виконавчої системи відігравали Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, які затверджувались на рівні відомчого наказу. За період дії ВТК зміст зазначених Правил змінювався декілька разів, а наказом Державного департаменту з питань виконання покарань від 25 грудня 2003 р. № 275 був затверджений такий їх варіант, який в повній мірі деталізував законодавчі основи, закладені уже прийнятим на той час КВК України.

Підсумовано, що конкретизація положень КВК та законів України у підзаконних нормативно-правових актах мала місце як у формі прямого посилання на відомчу нормотворчість Державного департаменту з питань виконання покарань, так і у вигляді деталізації основ, закладених у вітчизняних законах, що дозволяло оперативно реагувати на зміни у законодавстві, які відбувались у сфері кримінальної юстиції.

Розділ 5 «Стан реалізації законодавчих основ кримінально-виконавчої системи та перспективи їх розвитку в умовах європейської інтеграції України» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 5.1 «Заходи з реалізації положень Кримінально-виконавчого кодексу та подальшого реформування кримінально-виконавчої системи України протягом 2003–2005 рр.» зазначено, що євроінтеграційний вектор розвитку законодавчих основ кримінально-виконавчої системи багато в чому був закладений ще у «Програмі подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 роки», основні заходи з реалізації якої почали здійснюватись, починаючи з 2003 року. Зокрема, був прийнятий КВК України, здійснено роботу щодо урегулювання на законодавчому рівні статусу Державної кримінально-виконавчої служби, а також вивчався насамперед європейський досвід з метою внесення відповідних змін до законодавства.

Одним із заходів було також передбачено забезпечення ефективної соціальної адаптації засуджених. Правовою основою реалізації цього напряму став прийнятий 10 липня 2003 р. Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» та постанова Кабінету Міністрів від 30 серпня 2004 р. №1133, яка затвердила програму соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі на найближчі два роки і передбачала низку заходів, спрямованих на підвищення ефективності соціальної адаптації засуджених після звільнення. До найбільш важливих заходів було віднесено: 1) розроблення проєкту типового положення про центр соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі; 2) створення місць для тимчасового проживання звільнених з місць позбавлення волі осіб та розробку проєктів типових положень про ці заклади; 3) сприяння особам, які звільняються з місць позбавлення волі, в отриманні та оформленні документів та працевлаштуванні; 4) активізацію діяльності громадських організацій стосовно соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

Звернено увагу на те, що прийняття КВК України зумовило необхідність здійснення заходів організаційного характеру з: реконструкції гуртожитків для утримання засуджених з урахуванням нової класифікації установ виконання покарань за рівнем безпеки та координації дій установ кримінально-виконавчої системи з правоохоронними органами щодо спільних дій на випадок введення особливого режиму в місцях позбавлення волі.

Обґрунтовано, що важливою умовою розвитку кримінально-виконавчої системи України у руслі відповідності міжнародним стандартам стали контроль і сприяння громадським організаціям в роботі органів і установ виконання покарань. Серед низки відповідних нормативно-правових актів звернуто увагу на Закон України від 19 червня 2003 р. «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» та Постанову Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 р. № 429 «Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах», які відповідали рекомендаціям Європейських пенітенціарних правил.

Підсумовано, що протягом 2003–2005 рр. реформування кримінально-виконавчої системи здійснювалось в умовах європейської інтеграції України.

Було здійснено низку заходів з удосконалення законодавчих основ кримінально-виконавчої системи, соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, переобладнання будівель та споруд для відбування покарань, в тому числі й альтернативних позбавленню волі, а також створення умов для належного громадського контролю за дотриманням прав засуджених.

У підрозділі 5.2 «Закон «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» та його місце в структурі законодавчих основ кримінально-виконавчої системи (2005 р.)» зазначено, що в радянський період функціонування виправно-трудової системи та до кінця 90-х років минулого століття органи і установи виконання покарань належали до МВС України, а також констатовано відсутність окремого закону щодо впорядкування їх діяльності. Водночас досвід правового регулювання більшості зарубіжних країн свідчив про необхідність прийняття окремого закону, який би визначав правові основи організації діяльності кримінально-виконавчої служби, її завдання та повноваження. На рівні Конституції України також було закріплено норму про необхідність визначення функціонування органів і установ виконання покарань виключно нормативно-правовими актами найвищої юридичної сили.

У процесі тривалої дискусії розробники проєкту закону дійшли спільної думки, що найбільш оптимальним є його прийняття одночасно із КВК України. Таким чином, розробка проєкту закону «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» стала відбуватися паралельно з розробкою проєкту КВК України. Зазначено, що 26 грудня 2002 р. Верховною Радою України даний проєкт було прийнято за основу в першому читанні, однак 10 липня 2003 р. у другому читанні він прийнятий не був, а доопрацювання проєкту закону здійснювались уже після прийняття КВК України.

Після проходження усіх стадій законотворчого процесу 23 червня 2005 р. Закон «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» був прийнятий та складався з восьми розділів, які містили загальні положення, розкривали особливості структури та вимоги до персоналу служби, його права та обов'язки, соціальний та правовий захист, регламентували питання фінансового забезпечення, контролю та нагляду, а також містили прикінцеві положення.

Звернено увагу на абстрактність формулювання в Законі завдань Державної кримінально-виконавчої служби, автором пропонується на підставі змісту КВК та відповідного Закону віднести до її завдань: 1) забезпечення виконання передбачених законодавством кримінальних покарань з дотриманням прав і свобод людини і громадянина; 2) застосування передбачених законом засобів виправлення та ресоціалізації; 3) здійснення загального попереджувального впливу для зменшення кількості злочинів та інших правопорушень; 4) забезпечення правопорядку, законності, безпеки і охорони здоров'я осіб, які перебувають у кримінально-виконавчих установах; 5) залучення засуджених до праці та організація належних умов для їх загальноосвітнього та професійно-технічного навчання; 6) сприяння в діяльності іншим правоохоронним органам.

Звернуто увагу на норми ст. 4 Закону, яка регламентувала діяльність кримінально-виконавчої служби в контексті забезпечення прав і свобод людини

і громадянина і стала доповненням законодавчого закріплення правового статусу засуджених, окресленого ч. 3 ст. 63 Конституції України.

У Законі персоналу кримінально-виконавчої служби присвячено три розділи, оскільки значна кількість проблем, пов'язаних з ефективним функціонуванням цієї служби, в значній мірі залежала і від ефективного відбору кваліфікованого персоналу, на що орієнтували міжнародні стандарти поводження з в'язнями.

Зроблено висновок, що Закон «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», який пов'язаний з більш як 100 нормативно-правовими актами, визначив правовий статус органів та установ кримінально-виконавчої системи та спрямував їх діяльність на забезпечення правового статусу засуджених.

У підрозділі 5.3 *«Перспективи вдосконалення законодавчих основ вітчизняної кримінально-виконавчої системи в умовах європейської інтеграції України»* зазначено, що протягом 1990–2005 рр. основними напрямками створення законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи стали: а) внесення численних змін і доповнень у існуючі закони УРСР; б) розробка та прийняття принципово нових законодавчих актів молодій Українській державі; в) видання підзаконних нормативно-правових актів спрямованих на здійснення організаційно-правових заходів та ліквідацію окремих прогалин у відповідному законодавчому регулюванні.

Таким чином, в цей період було створено значне правове підґрунтя для подальшого розвитку кримінально-виконавчої системи нашої держави. Зокрема, делегація Європейського комітету у запобіганні катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, яка відвідувала Україну протягом 9–21 жовтня 2005 р., відзначила значну роботу з питань удосконалення національного законодавства у сфері виконання покарань. Водночас переповненими залишались установи кримінально-виконавчої системи, мали місце неправомірні дії щодо засуджених та ув'язнених, незадовільними були комунально-побутові умови та медичне обслуговування засуджених.

В умовах євроінтеграційних процесів визначено наступні позиції щодо вдосконалення правового забезпечення кримінально-виконавчої системи України: 1) з урахуванням пострадянського минулого подальше вдосконалення законодавчих основ вітчизняної кримінально-виконавчої системи відповідно до міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених; 2) збільшення питомої ваги кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; 3) поступове наближення умов відбування покарань до рівня розвинених європейських країн; 4) забезпечення ефективної профілактики та лікування інфекційних хвороб, туберкульозу, а також ВІЛ/СНІД, COVID-19 тощо; 5) підвищення рівня соціально-виховної роботи із засудженими та поліпшення умов їх ресоціалізації; 6) удосконалення діяльності підприємств установ виконання покарань, зокрема господарської діяльності та професійно-технічного навчання засуджених; 7) підвищення ефективності діяльності органів та установ виконання покарань шляхом удосконалення системи відбору та підготовки

персоналу, підвищення рівня його соціального захисту, а також покращення матеріально-технічної бази; 8) здійснення заходів, спрямованих на подолання проблем правового, економічного, соціального та політичного характеру, які виникають на шляху подальшого розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи.

На підставі аналізу нормативно-правового регулювання порядку виконання та відбування покарань протягом 1990–2005 рр. зроблено висновок про закладення у цей період законодавчого фундаменту для подальшого розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи у напрямі створення належних умов для дотримання прав і свобод засуджених відповідно до міжнародних стандартів.

ВИСНОВКИ

У дисертації сформульовано та обґрунтовано наукові положення, спрямовані на розв'язання важливої історико-правової проблеми формування законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України протягом 1990–2005 рр. в контексті розвитку вітчизняного законодавства та становлення незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. За результатами дослідження сформульовано такі висновки:

1. З урахуванням предмета дослідження визначено та охарактеризовано п'ять періодів досліджень законодавчих основ становлення і розвитку кримінально-виконавчої системи. Зокрема, перший період тривав від VII ст. до н. е. й до середини XIX ст. н. е. У цей період відбувалось зародження та розвиток прогресивних ідей відносно покарань.

Для другого періоду (з другої половини XIX ст. до першої половини XX ст.) характерним були спроби практичної реалізації прогресивних пенітенціарних наукових положень у контексті ідей гуманізму та справедливості.

Третій період визначено з другої половини XX ст. і до 1990 року. Особливості зарубіжних наукових досліджень цього періоду зумовлені тим, що закінчення Другої Світової війни не тільки вплинуло на геополітичну карту світу, а й відкрило нові можливості для створення міжнародних стандартів у сфері виконання покарань та їх впровадження у національні законодавства. Проте радянські науковці на ці тенденції практично не звертали уваги, що було зумовлено насамперед домінуючим ідеологічним впливом доктрини соціалістичного права.

Четвертий період охоплює наукові дослідження в межах обраного в дисертації історичного періоду (1990–2005 рр.), коли в Україні відбувався процес становлення та розвитку законодавчих основ кримінально-виконавчої системи, зокрема в умовах сприйняття міжнародних та європейських пенітенціарних стандартів.

П'ятий період (з 2005 р. і по теперішній час) характеризується збільшенням кількості та якості наукових пошуків, спрямованих на дослідження становлення і розвитку кримінально-виконавчої політики, а також

нормативно-правового забезпечення виконання покарань як пов'язаних, так і не пов'язаних з позбавленням волі, що зумовлено створенням законодавчих основ для подальшого реформування вітчизняної кримінально-виконавчої системи.

2. Загальні засади та методологічні принципи і підходи, а також методи дослідження законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України зумовлені міждисциплінарним характером проблематики дисертації. Предмет дослідження фактично є точкою перетину історії держави та права України, історії вітчизняної пенітенціарної системи, історії вчень про державу та права, теорії держави та права, а також кримінально-виконавчого права, що зумовило використання комплексного підходу.

3. Практика виконання кримінальних покарань за останні 20 років існування СРСР базувалась на Основах виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік (1969 р.) та на Виправно-трудовому кодексі УРСР (1970 р.), значна кількість норм якого була заідеологізованою та мала декларативний характер, порівняно з пенітенціарним досвідом інших держав. Виконання покарань регулювалось переважно підзаконними нормативно-правовими актами та характеризувалось значною кількістю необґрунтованих правообмежень, які створювали доволі жорсткі умови відбування покарань, недооцінкою профілактичної та виховної роботи серед засуджених, основною спрямованістю на виконання виробничих планів, у зв'язку з чим реальний стан та діяльність виправних установ піддавались різкій критиці з боку міжнародних правозахисних організацій, зарубіжних вчених та світової громадськості загалом.

4. З набуттям Україною незалежності державні заходи з подальшого суттєвого реформування кримінально-виконавчої системи було спрямовано на гуманізацію виконання та відбування покарань з урахуванням вимог та рекомендацій міжнародних стандартів поведінки з ув'язненими. Саме в період з 1990 по 1995 рр. в умовах поступового переходу до ринкових відносин, розпаду господарських зв'язків та згортання обсягів виробництва започатковано поступову трансформацію виправно-трудової системи у кримінально-виконавчу, формування її законодавчих основ. Протягом 1991 р. завдяки внесеним змінам до ВТК України, окремих підзаконних нормативно-правових актів у виправних колоніях були зняті деякі обмеження режимного характеру, що сприяло гуманізації відбування покарань.

Найбільш вагомим стратегічним документом стала Постанова Кабінету Міністрів Української РСР «Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР» від 11 липня 1991 р. № 88, яка передбачала 11 конкретних напрямів діяльності з подальшого реформування цієї системи. Особливої уваги заслуговують наступні напрями: удосконалення нормативно-правового забезпечення та управлінської діяльності у сфері виконання покарань; поступовий перехід до умов ринкової економіки; покращення комунально-побутових умов, медичного забезпечення та виховної роботи із засудженими; введення нових кримінальних покарань; покращення умов для ресоціалізації засуджених.

Після прийняття 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України на підставі окремих розділів Декларації про державний суверенітет України було змінено положення багатьох базових законів України, за допомогою яких були закладені правові основи функціонування правової системи нашої держави, значна частина яких прямо чи опосередковано мала відношення до законодавчих основ становлення кримінально-виконавчої системи, зокрема в частині: подальшої гуманізації практики виконання та відбування покарань в місцях позбавлення волі; скасування умовного засудження та звільнення засуджених, а також покарання у вигляді заслання і вислання; приведення у відповідність з трудовим законодавством практики працевикористання засуджених; суттєвого розширення права осіб, взятих під варту; конкретизації правового статусу установ, в яких утримувались неповнолітні засуджені.

5. Законодавче забезпечення реформування кримінально-виконавчої системи України протягом 1992–1993 рр. було спрямовано на вирішення наступних проблем: 1) гуманізацію кримінально-виконавчого законодавства шляхом скасування окремих покарань та нормативно-правової регламентації попереднього ув'язнення; 2) покращення матеріального становища засуджених та фінансового стану установ виконання покарань; 3) створення умов для належного контролю та практичної допомоги громадськості в діяльності установ кримінально-виконавчої системи.

Поетапне вирішення вищезгаданих проблем на рівні законодавчого забезпечення сприяло поступовому наближенню умов відбування та виконання покарань до рекомендаційних положень міжнародних стандартів.

6. Протягом 1994–1995 рр. в Україні активно здійснювались підготовчі заходи зумовлені прагненням вступу до Ради Європи. У контексті кримінально-виконавчої системи цей процес відбувався із залученням науковців і практичних працівників органів та установ виконання покарань шляхом вивчення зарубіжного пенітенціарного досвіду та проведення різноманітних наукових заходів. Внесення змін і доповнень до вітчизняного законодавства в цей період здійснювалось крізь призму розширення прав і свобод засуджених з метою гуманізації процесу виконання покарань та профілактики правопорушень як в установах кримінально-виконавчої системи, так і серед осіб, які були звільнені від покарання.

Прийняття 31 жовтня 1995 р. Закону України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи» завершило законодавче оформлення правової бази для вступу нашої держави до цієї організації та зумовило розвиток кримінально-виконавчої системи у наступні роки у руслі європейського виміру її законодавчих основ.

7. Історико-правовий аналіз теоретичних положень, покладених в основу європейської правової традиції функціонування пенітенціарної системи України, дозволив дійти висновку, що її принципи були покладені в основу розвитку вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства. В практику виконання покарань в Україні поступово стали запроваджуватись принципи взаємної відповідальності держави і засудженого, гуманізму, верховенства

права, рівності засуджених перед законом, диференціації та індивідуалізації покарань, стимулювання правомірної поведінки, участі громадськості в процесі виправлення та ресоціалізації засуджених.

8. Після вступу України 9 листопада 1995 р. до Ради Європи розпочався процес з виконання своїх зобов'язань перед Радою Європи щодо подальшого реформування кримінально-виконавчої системи. Основоположним в цьому процесі стало прийняття Конституції України. Стосовно кримінально-виконавчої системи ключовими стали ст. 29, ст. 62, ст. 63, ст. 92 та ст. 124, а також практично весь розділ II Конституції України, які зумовлювали приведення у відповідність з ними забезпечення права засудженим на життя, права на освіту, житло, працю та відпочинок, активне їх виборче право та ін.

9. На виконання зобов'язань нашої держави, зумовлених її вступом до Ради Європи, 22 квітня 1998 р. Указом Президента України №344/98 було створено Державний департамент України з питань виконання покарань як центральний орган виконавчої влади, який безпосередньо повинен був реалізовувати єдину державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, що стало початком відліку для його виведення зі складу МВС України та подальших суттєвих змін структури кримінально-виконавчої системи. Логічним продовженням вищезазначеного рішення став Закон України від 2 березня 2000 р. «Про загальну структуру і чисельність кримінально-виконавчої системи України».

10. Протягом 1997–2000 рр. Україною окремими законами було ратифіковано сім важливих міжнародних Конвенцій з прав людини у сфері кримінальної юстиції, що було зумовлено зобов'язаннями у зв'язку зі вступом до Ради Європи. Найбільш визначальним для законодавчих основ розвитку кримінально-виконавчої системи в цей період стало скасування смертної кари Законом України від 22 лютого 2000 р. «Про ратифікацію Протоколу №6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари». Такий крок зумовив внесення змін до КК, КПК та ВТК України, а також сприяв уведенню довічного позбавлення волі як виду кримінального покарання.

Важливим етапом розвитку законодавчих основ кримінально-виконавчої системи стало прийняття 5 квітня 2001 р. нового Кримінального кодексу України, що ввів нові види покарань, альтернативні позбавленню волі, зокрема громадські роботи, арешт та обмеження волі. Такі зміни суттєво вплинули на структурну побудову та функціонування кримінально-виконавчої системи та потребували здійснення відповідних організаційно-правових заходів з їх практичної реалізації.

11. З прийняттям 11 липня 2003 р. Кримінально-виконавчого кодексу України завершився один із важливих етапів реформування галузі законодавства, що регулює виконання всіх видів кримінальних покарань, в напрямі реалізації рекомендацій Ради Європи та виконання низки обов'язків, взятих Україною при вступі до цієї організації в листопаді 1995 року.

Кримінально-виконавчий кодекс України містить чимало новацій, спрямованих на удосконалення практики виконання і відбування покарань та

гуманізацію процесу її здійснення, які поділено на дві групи: 1) новели, які розкривають загальну характеристику та спрямованість КВК України; 2) новації стосовно особливостей правового регулювання покарань у виді позбавлення волі.

При характеристиці першої групи новацій було виділено норми, які визначають основні принципи виконання покарань, правовий статус засуджених, їх конституційні права і свободи та відображають положення міжнародних стандартів поводження із засудженими. При розгляді другої групи нововведень, в першу чергу, виділено закріплення у розділі III КВК значної кількості елементів прогресивної системи виконання та відбування покарань, яке було здійснено з урахуванням європейського досвіду та рекомендаційних норм міжнародних стандартів з питань поводження із засудженими.

12. Здійснено порівняльний аналіз змісту КВК України з аналогічними законодавствами окремих зарубіжних країн. Для порівняння обрано три пострадянських держави (Республіка Білорусь, Республіка Молдова, Російська Федерація) та постсоціалістична Республіка Польща. Окрім того досліджено пенітенціарне законодавство країн «великої сімки» (Велика Британія, Італія, Канада, США, Франція, ФРН та Японія), які відносяться до трьох різних правових сімей сучасного світу. На підставі цього аналізу зроблено висновок, що кримінально-виконавче законодавство України було більш європеїзованим, ніж аналогічне законодавство цих пострадянських держав, оскільки в більшій мірі містило положення прогресивної системи виконання покарань та гуманістичне зменшення правообмежень засуджених. Проте кримінально-виконавче законодавство Республіки Польщі порівняно з Україною з деяких позицій є більш адаптованим до пенітенціарного законодавства Європейського Союзу.

За результатами аналізу кримінально-виконавчого законодавства країн «великої сімки» зроблено висновок про те, що це законодавство та особливо умови відбування засудженими покарань, зокрема в місцях позбавлення волі, незважаючи на окремі національні відмінності, не тільки відповідають вимогам міжнародних стандартів поводження з в'язнями, але в окремих випадках навіть переважають їх.

13. В процесі конкретизації законодавчих основ становлення та розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи важливу роль відіграли відомчі нормативно-правові акти, доцільність використання яких було зумовлено практикою виконання покарань, а також загальносвітовим і європейським досвідом. Державний департамент з питань виконання покарань отримав можливість здійснювати відомче регулювання як на підставі прямого закріплення такого обов'язку у КВК України, так і шляхом деталізації законодавчих основ кримінально-виконавчої системи відповідно до його компетенції як центрального органу виконавчої влади. Цей процес здійснювався як самостійно Державним департаментом з питань виконання покарань, а до його створення – МВС України, так і з залученням інших центральних органів виконавчої влади та окремих правоохоронних органів.

14. Євроінтеграційний напрям реформування кримінально-виконавчої системи протягом 2003–2005 рр. був зумовлений низкою нормативно-правових актів, серед яких визначальною стала затверджена постановою Кабінету Міністрів України «Програма подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 роки», що вимагала здійснення ряду організаційно-правових заходів з метою ефективної реалізації її положень. Зокрема, в контексті удосконалення законодавчих основ кримінально-виконавчої системи найбільш важливими заходами стало прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України, а також Законів «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» та «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», а також підзаконні нормативно-правові акти, що конкретизували положення відповідних законів.

Організаційні заходи з реалізації положень зазначених актів зводились до: забезпечення взаємодії кримінально-виконавчої служби з вітчизняними органами держави, а також з відповідними органами інших країн та міжнародними організаціями; удосконалення соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі; створення матеріально-технічних умов для належного відбування кримінальних покарань з пріоритетом збільшення питомої ваги покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; забезпечення участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених.

15. Процес розвитку кримінально-виконавчої системи відбувався в контексті розвитку основних владних інститутів держави, а також рекомендацій Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями та Європейських пенітенціарних правил.

Закон «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2005 р. зумовив загальний вектор розвитку цієї служби та закріпив на рівні окремого нормативно-правового акта найвищої юридичної сили статус органів і установ виконання покарань. Цей Закон фактично завершив п'ятнадцятирічний процес створення законодавчих основ становлення та розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи нашої держави і заклав суттєве правове підґрунтя для подальшого її вдосконалення в умовах європейської інтеграції України.

16. Протягом 1990–2005 рр. поетапно були створені законодавчі основи кримінально-виконавчої системи України, які визначили подальші перспективи її вдосконалення з метою гуманізації процесу відбування кримінальних покарань. Нормативно-правові акти цього періоду приймались в умовах відходу від правил організації та функціонування виправно-трудової системи УРСР, базувались на європейській правовій традиції функціонування пенітенціарної системи та міжнародних стандартах поводження із засудженими. Це дозволило окреслити напрями вдосконалення правового забезпечення вітчизняної кримінально-виконавчої системи у руслі збільшення

кількості покарань, альтернативних позбавленню волі, створення належних умов для відбування кримінальних покарань з неухильним дотриманням прав та свобод засуджених, покращення рівня їх соціальної адаптації, а також підвищення ефективності діяльності органів та установ виконання покарань шляхом збільшення соціальних гарантій для персоналу.

У сучасний період в Україні, незважаючи на проблеми правового, економічного, соціального та політичного характеру, відбувається поступовий процес трансформації вітчизняної кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну систему відповідно до кращих європейських та світових зразків.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Осауленко А. О. Законодавчі основи становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України (1990–2005 рр.) : монографія. Київ : Вадекс, 2019. 450 с.

Рецензії:

Джу́жа О. М. Історико-правове дослідження кримінально-виконавчої системи України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 165–166.

Коваленко В. В. Рецензія на монографію Осауленка Андрія Олександровича «Законодавчі основи становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України (1990–2005 рр.)». *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 3. С. 249–250.

2. Осауленко А. О. Розділ 5. Роль громадянського суспільства у забезпеченні ефективності функціонування пенітенціарної системи. *Громадянське суспільство і правова держава: теоретичні моделі та досвід реалізації* : монографія / за заг. ред. В. Д. Гвоздецького. Київ, 2012. С. 184–232.

Статті у фахових вітчизняних і зарубіжних наукових виданнях

1. Осауленко А. О. Розробка та прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України: історико-правовий аспект. *Держава та регіони*. 2010. № 3. Серія: Право. С. 69–73.

2. Осауленко А. О. Вплив норм Конституції України на розвиток кримінально-виконавчої системи. *Кримський юридичний вісник*. 2010. № 2 (9). І ч. С. 174–179.

3. Осауленко А. О. Історико-теоретичні аспекти розвитку юридичної відповідальності та покарання. *Право і суспільство*. 2010. № 4. С. 23–27.

4. Осауленко А. О. Розвиток кримінально-виконавчої системи України в період становлення української державності. *Право і суспільство*. 2010. № 5. С. 132–137.

5. Осауленко А. А. Уголовно-исполнительные кодексы Украины и Российской Федерации: сравнительно-правовой аспект. *Доктрина права*. 2011. № 1 (9). С. 73–79. (Російська Федерація).

6. Осауленко А. О. Історико-правові аспекти становлення і розвитку інститутів громадянського суспільства в контексті пенітенціарної системи України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2012. № 28. С. 23–30.

7. Осауленко А. О. Становлення та розвиток поглядів на покарання та права і свободи засуджених (історико-правовий аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. №21 (І ч). Т. 1. С. 82–85.

8. Осауленко А. О. Історико-теоретичні проблеми становлення громадянського суспільства та пенітенціарної системи України в контексті забезпечення прав і свобод громадян. *Наше право*. 2013. № 5. С. 21–27.

9. Осауленко А. О. Функції кримінального покарання: загальнотеоретичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 190–193. URL: http://lsej.org.ua/4_2014/49.pdf.

10. Осауленко А. О. Історико-правові аспекти становлення поглядів на мету кримінально-виконавчого законодавства України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 96–102.

11. Осауленко А. Пенитенциарное законодательство Украины и Республики Молдова: сравнительно-правовой аспект. *Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica*. 2017. № 1 (23). С. 13–17. (Республіка Молдова).

12. Осауленко А. О. Заходи з реформування кримінально-виконавчої системи у зв'язку з підготовкою вступу України до Ради Європи (1994–1995 роки). *Форум права*. 2018. № 3. С. 63–71. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2018_3_10.pdf.

13. Осауленко А.О. Вплив принципів, сформованих у міжнародних стандартах з прав людини на розвиток кримінально-виконавчої системи України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки*. 2018. Вип. 3. Т. 1. С. 41–44.

14. Osaulenko A. Структура норм, сформульованих у Кримінально-виконавчому кодексі України як предмет дискусії в юридичній науці. *Visegrad journal on human rights*. 2018. № 4 (vol. 2). Р. 77–81. (Словацька Республіка).

15. Осауленко А.О. Реформування кримінально-виконавчої системи в перші роки існування України як незалежної держави (1992–1993 рр.). *Часопис Київського університету права*. 2018/2. С. 52–57.

16. Осауленко А. О. Світова та європейська традиція функціонування інституту умовно-дострокового звільнення засуджених (порівняльно-правовий аспект). *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 49–52. URL: http://www.pap.in.ua/3_2018/12.pdf.

17. Osaulenko A. Історико-правові аспекти становлення законодавчих основ кримінально-виконавчої системи України (1990–1995 рр.). *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 4 (vol. 3). С. 149–154. (Словацька Республіка).

18. Осауленко А. О. Законодавчі основи запровадження прогресивної системи виконання покарань в Україні (історико-правовий аспект). *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 46–48. URL: http://www.pap.in.ua/4_2019/13.pdf.

19. Осауленко А. Историко-правовые вопросы развития законодательных

основ уголовно-исполнительной системы Украины (1996–2002 гг.). *Legea și viața*. 2019. № 9/2 (333). С. 88–92. (Республіка Молдова).

20. Осауленко А. Конкретизация законодательных основ развития уголовно-исполнительной системы Украины в подзаконных нормативно-правовых актах (1996–2005 гг.). *Legea și viața*. 2019. № 10/2 (334). С. 101–104. (Республіка Молдова).

21. Осауленко А. О. Удосконалення законодавчих основ кримінально-виконавчої системи України протягом 2003–2005 років. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Юридичні науки. 2019. Т. 30 (69). № 5. С. 24–29.

Праці апробаційного характеру

1. Осауленко А. О. Соціальне призначення юридичної відповідальності. *Принципи гуманізму та верховенства права як умова розвитку демократичної, соціальної, правової держави* : матеріали міжвуз. наук.-теор. конф. (Київ, 26 груд. 2008 р.). Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. С. 79–81.

2. Осауленко А. О. Природно-правова філософія покарання. *Філософські, методологічні й психологічні проблеми права* : тези доп. III Всеукр. наук.-теор. конф. (Київ, 23 квіт. 2010 р.). Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 157–158.

3. Осауленко А. О. Проблема забезпечення гуманізму в процесі реформування кримінально-виконавчої системи. *Правові реформи в Україні* : збірник матеріалів II міжвуз. наук.-теор. конф. (Київ, 21 жовт. 2010 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2010. С. 157–158.

4. Осауленко А. О. Історико-правові аспекти розробки та прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України. *Національні інтереси та проблеми правової системи України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 12–13 берез. 2011 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2011. Ч. 1. С. 22–24.

5. Осауленко А. О. Вплив норм Конституції України на розвиток кримінально-виконавчої системи. *Правова доктрина і юридична практика : досвід і перспективи розвитку* : матеріали наук.-теорет. семінару (Київ, 29 берез. 2011 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2011. С. 65–70.

6. Осауленко А. О. Конституційні засади формування кримінально-виконавчого права в Україні. *Конституція України: зміни чи нова редакція* : матеріали круглого столу (Київ, 24 черв. 2011 р.). Київ: Юрінком Інтер, 2011. С. 128–132.

7. Осауленко А. О. Розробка та прийняття кримінально-виконавчого кодексу України: історико-правовий аспект. *Правові реформи в Україні* : збірник матеріалів III Всеукр. наук.-теор. конф. (Київ, 6 жовт. 2011 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2011. Ч. 1. С. 140–141.

8. Осауленко А. О. Офіційно-діловий стиль викладу правозастосовних актів, які приймаються на підставі норм Кримінально-виконавчого кодексу України. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : тези доп. VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 4 листоп. 2011 р.). Київ: Нац. акад.

внутр. справ, 2011. С. 35–36.

9. Осауленко А. О. Становлення і розвиток інститутів громадянського суспільства в контексті пенітенціарної системи в Україні. *Конституція України: питання теорії та практики*: матеріали міжкафед. наук.-практ. семінару (Київ, 8 черв. 2012 р.). Київ: «МП Леся», 2012. С. 127–130.

10. Осауленко А. О. Становлення пенітенціарної системи України в контексті забезпечення прав і свобод громадян. *Сучасний вимір держави і права*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 24–25 трав. 2013 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. С. 17–19.

11. Осауленко А. О. Історико-правовий аспект становлення та розвитку поглядів на покарання. *Правова доктрина та юридична практика: досвід і перспективи розвитку*: матеріали наук.-теорет. семінару (Київ, 25 берез. 2014 р.). Київ: НАВС, 2014. С. 81–83.

12. Осауленко А. О. Історико-правові аспекти становлення поглядів на мету кримінально-виконавчого законодавства України. *Людина і закон: публічно-правовий вимір*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 7–8 листоп. 2014 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2014. Ч. 1. С. 18–21.

13. Осауленко А. О. Конституція України та її вплив на формування змісту кримінально-виконавчого законодавства. *Актуальні питання застосування кримінально-виконавчого законодавства*: матеріали круглого столу (Київ, 18 берез. 2015 р.). Київ: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2015. С. 122–125.

14. Осауленко А. О. Загальнотеоретичний вимір функцій кримінального покарання. *Актуальні питання конституційного розвитку незалежної України*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 черв. 2015 р.). Київ: НАВС, 2015. С. 79–82.

15. Осауленко А. О. Юридична відповідальність та покарання: історико-правові аспекти взаємозв'язку. *Кафедра теорії держави та права: етапи становлення та перспективи розвитку*: матеріали наук.-теор. конф. (Київ, 2 черв. 2016 р.). Київ: НАВС, 2016. С. 87–91.

16. Осауленко А. О. Пенитенциарное законодательство Украины и Республики Беларусь: сравнительно-правовой аспект. *Актуальные вопросы современной юридической науки: теория, практика, методика*: сборник материалов II Междунар. заочной науч. конф. (Могилев, 19 мая 2017 г.). Могилев: Могилев. институт МВД, 2017. С. 391–393.

17. Осауленко А. О. Юридична конструкція забезпечення ефективності правових засобів стимулювання правомірної поведінки засуджених. *Проблеми законодавчого регулювання порядку розробки та прийняття нормативно-правових актів*: тези доп. та повідомл. учасників III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2–3 лист. 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 98–101.

18. Осауленко А. О. Заходи з реформування пенітенціарної системи у зв'язку з підготовкою вступу України до Ради Європи (історико-правовий аспект). *Urgent problems of law on the modern stage of statehood development: conference proceedings* (Lublin, 20–21 october 2017.). Lublin: Izdevnieciba «Baltija

Publishing», 2017. Р. 53–56.

19. Осауленко А. О. Органи і установи виконання покарань як суб'єкти здійснення правоохоронної діяльності. *Правоохорона функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми дослідження*: тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 17 трав. 2019 р.). Харків: ХНУВС, 2019. С. 158–160.

20. Осауленко А. О. Розвиток законодавчого регулювання кримінально-виконавчої системи України у 1990–2005 рр. *Правові реформи як елемент соціального реформування*: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Рівне, 11–12 груд. 2019 р.). Рівне: МЕРУ імені академіка Степана Дем'янчука, 2019. С. 37–41.

АНОТАЦІЯ

Осауленко А.О. Законодавчі основи становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України (1990–2005 рр.). – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національна академія внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Київ, 2020.

У дисертації здійснено системний історико-правовий аналіз законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України впродовж 1990–2005 рр. Досліджено передумови реформування виправно-трудової системи УРСР, історичні аспекти європейської правової традиції функціонування пенітенціарної системи, охарактеризовано концептуальні засади формування нової стратегії реформування кримінально-виконавчої системи нашої держави. Проаналізовано питання законодавчого забезпечення реформування кримінально-виконавчої системи України в контексті заходів Української держави у зв'язку зі вступом до Ради Європи. Здійснено порівняльний аналіз кримінально-виконавчого законодавства України та інших держав різних правових сімей. Узагальнено вітчизняний досвід формування законодавчих основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи після 2005 року та окреслено перспективи їх вдосконалення в сучасній Україні.

Ключові слова: законодавчі основи кримінально-виконавчої системи, євроінтеграція, правова система, законодавство, закон, нормативно-правовий акт, засуджений, виконання та відбування покарань.

АННОТАЦИЯ

Осауленко А. О. Законодательные основы становления и развития уголовно-исполнительной системы Украины (1990–2005 гг.). – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2020.

В диссертации проведен системный историко-правовой анализ законодательных основ становления и развития уголовно-исполнительной системы Украины на протяжении 1990–2005 гг.

С учетом предмета исследования определены и охарактеризованы пять периодов исследований законодательных основ становления и развития уголовно-исполнительной системы.

В диссертации отмечается, что после принятия 24 августа 1991 г. Акта провозглашения независимости Украины на основании отдельных разделов Декларации о государственном суверенитете Украины было изменено положение многих базовых законов Украины, с помощью которых были заложены правовые основы функционирования правовой системы нашего государства, значительная часть которых прямо или косвенно имела отношение к законодательным основам становления уголовно-исполнительной системы, в частности, в части: дальнейшей гуманизации практики исполнения и отбывания наказаний в местах лишения свободы; отмены наказания в виде ссылки и высылки; приведения в соответствие с трудовым законодательством практики трудоустройства осужденных; существенного расширения прав лиц, взятых под стражу; конкретизации правового статуса учреждений, в которых содержались несовершеннолетние осужденные.

На основании историко-правового подхода осуществлен анализ и определены периоды формирования законодательных основ становления и развития уголовно-исполнительной системы Украины в 1990–2005 гг., которые охватывают: а) 1990–1995 гг. – период от провозглашения Декларации о государственном суверенитете и до принятия Конституции Украины; б) 1996–2002 гг. – с момента принятия Основного Закона нашего государства и до принятия кодекса в сфере исполнения и отбывания уголовных наказаний; в) 2003–2005 гг. – период от принятия Уголовно-исполнительного кодекса и до принятия Закона «О Государственной уголовно-исполнительной службе Украины».

Определены особенности законодательных мер Украинского государства в сфере исполнения уголовных наказаний в связи с вступлением в Совет Европы. При помощи использования историко-правового метода изучена европейская правовая традиция функционирования пенитенциарной системы и определены направления ее внедрения в практику исполнения уголовных наказаний в Украине.

Исследованы исторические и теоретико-правовые вопросы влияния Конституции Украины на формирование законодательных основ развития уголовно-исполнительной системы Украины и определены проблемы детализации положений Основного Закона в отечественном законодательстве. На основе анализа состояния реализации международных стандартов обращения с заключенными установлены социально-экономические и другие причины их частичной реализации в законодательстве Украины.

Определено значение для развития законодательных основ уголовно-исполнительной системы Уголовного кодекса Украины, который ввел новые виды наказаний, альтернативные лишению свободы, в том числе:

общественные работы, арест и ограничение свободы.

Осуществлен анализ содержания Уголовно-исполнительного кодекса Украины в сравнении с аналогичными законодательными актами других государств мира, а также состояния реализации международных стандартов обращения с заключенными и сформулирован вывод о том, что уголовно-исполнительное законодательство Украины было более европеизированным, чем аналогичное законодательство других постсоветских государств, поскольку в большей степени содержало положения прогрессивной системы исполнения наказаний и гуманистическое уменьшения правоограничений осужденных.

Проанализирован отечественный опыт формирования законодательных основ становления и развития уголовно-исполнительной системы после 2005 года и намечены перспективы их дальнейшего развития и совершенствования в современной Украине.

Ключевые слова: законодательные основы уголовно-исполнительной системы, евроинтеграция, правовая система, законодательство, закон, нормативно-правовой акт, осужденный, исполнение и отбывание наказаний.

SUMMARY

Osaulenko A.O. Legislative framework for formation and development of criminal-executive system of Ukraine (1990–2005). – *On rights of a manuscript.*

The dissertation for the degree of the doctor of Science in Law, specialty 12.00.01 – theory and history of the state and law; history of political and law sciences. – National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, 2020.

The dissertation provides a systematic historical legal analysis of the legislative framework for formation and development of criminal-executive system of Ukraine during 1990–2005. Author investigated preconditions of reforming the correctional labor system of the Ukrainian SSR, historical aspects of the European legal tradition of the penitentiary system functioning. Conceptual bases of formation of a new strategy of reforming the penitentiary system of our state are described. Issues of legislative support for the reform of the penitentiary system of Ukraine in the context of the measures of Ukrainian state in connection with the accession to the Council of Europe are analyzed. The work carried out comparative analysis of the criminal-executive legislation of Ukraine and other states of various law systems. The domestic experience of formation of legislative bases of formation and development of penitentiary system after 2005 is generalized and prospects of their improvement in modern Ukraine are outlined.

Key words: legislative framework of criminal-executive system, European integration, legal system, legislation, law, normative-legal acts, convict, execution and serving of punishments.